

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ เหนือกฎทั้งปวง

- ๑๐ -

เสาร์ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๐ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อ
ว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ เหนือกฎทั้งปวง**. คำว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ นี้ ย่อมแสดงอยู่แล้วว่า เรา
มุ่งหมายจะกล่าวเฉพาะในแง่ที่เป็นกฎ หรือในลักษณะที่เป็นกฎ ;
ส่วนที่นอกไปจากความเป็นกฎ กล่าวคือเป็นปรากฏการณ์นั้น
ยังไม่พูดถึง.

คำว่า **กฎ** กับคำว่า **ปรากฏ** ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน. คำว่า **กฎ** เป็นสิ่งที่
มองไม่เห็นตัว เป็นนามธรรม แล้วยังถือกันว่าเป็นนามธรรมยิ่งกว่านามธรรม

๓๓๓

คือเป็นอสังขตะ. ส่วน *ปรากฏ* หรือปรากฏการณ์นั้น คือสิ่งที่เห็นได้ แต่ก็*เป็น* อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน. ยกตัวอย่างง่ายๆ เหมือนกับว่า เราเปิดฝาหลังนาฬิกาออกดู เราจะเห็นเครื่องนาฬิกาสัมพันธ์กัน เดินไป อย่างนั้นมันเป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ คือปรากฏ. ส่วนที่มันเป็นกฎที่ว่า ทำไมมันจึงเดินได้นั้น เรามองไม่เห็น. **สิ่งที่เรียกว่า “กฎ” นั้นเรามองไม่เห็น; แต่สิ่งที่เรียกว่า “ความปรากฏ” นั้น เรามองเห็น.** เฉพาะในวันนี้ จะได้กล่าวถึง *อิทัปปัจจยตา เฉพาะในฐานะที่เป็นกฎ* เป็นส่วนใหญ่. ดังนั้น จึงต้องสังเกตดูให้ดี ๆ อย่าเอาไปปนกันกับคำว่า ความปรากฏ.

อย่างไรก็ตาม ยากจะขอทบทวนอยู่เสมอ โดยไม่กลัวว่าท่านทั้งหลาย จะเกิดความรำคาญ ว่าทำไมจึงพูดกันแต่เรื่อง อิทัปปัจจยตา ไม่รู้แล้ว; ทั้งนี้ ก็เพราะว่า มีความประสงค์มุ่งหมาย จะให้เรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แต่เรื่องเดียวกัน เป็นเรื่องที่แพร่หลาย สมกับที่เป็นเรื่องสำคัญ ให้เราเอามาพูดกันเป็นประจำวันในภาษาพูดประจำวัน มันควรจะเป็นคำพูดในชีวิตประจำวันของพุทธบริษัท จึงจะเหมาะสมกับความเป็นพุทธบริษัท. ถ้าพุทธบริษัทพูดอะไรออกไปในลักษณะที่ผิดกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แล้ว ก็จะเป็นพุทธบริษัทโง่ คือไม่เป็นพุทธบริษัทแล้วก็มีผลเป็นว่า จะต้องนั่งร้องไห้บ้าง จะต้องฆ่าตัวตายบ้าง ในที่สุด.

อีกอย่างหนึ่ง ควรจะเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ปฏิบัติกันอย่างซ้ำของ คืออย่างถนัดถนี่ เพื่อค้ำทุกข์กันทุกวัน. เราจะต้องมีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา จนใช้แก้ปัญหาประจำวันได้ ไม่ใช่เพียงแต่ใช้พูด; ถ้าอะไรมันเกิดขึ้นเป็นปัญหา จะต้องแก้ไขให้ลุกล่วงไปด้วยหลักเกณฑ์อันที่สคัญที่สุดนี้ ทุกๆ เรื่อง ในทุกๆ วัน. ดังนั้น จึงต้องการให้ศึกษาให้เข้าใจ จนนำมาใช้ปฏิบัติกันได้ทุกวัน.

และอีกอย่างหนึ่งนี่ก็คือว่า เรื่องนี้ควรจะใช้เป็นของอวด; นี่จะพูดอย่างมีกิเลสสักหน่อย ก็คือว่าเรื่องนี้พุทธบริษัทหรือพุทธศาสนาก็ตาม ควรจะใช้เป็นของอวด หมายความว่า อวดกันในเรื่องระหว่างพวก หรือในเรื่องระหว่างศาสนา ระหว่างประเทศชาติ หรือว่าจะถือว่าเป็นของเสนอขึ้นมา ว่าเรามีของอย่างนี้ มีดีอย่างนี้ เพื่อจะแลกเปลี่ยนกันกับของท่าน ถ้าท่านยังมีอะไรดี. นี่หมายความว่า ถ้าเราจะมีอะไรไปอวดคนอื่น หรือเสนอเพื่อการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น เราจะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่า อิทธิปาปัสจายตา เพราะว่านี่เป็นสิ่งที่สูงสุด ควรแก่การอวด ที่จะไม่ตกต่ำกว่าใคร ไม่เป็นรองใคร. นี่พูดอย่างภาษายึดมั่นถือมั่น; ในเมื่อเรายังเป็นคนมีกิเลส ยังมีความยึดมั่นถือมั่น มันก็ควรที่จะยึดมั่นในสิ่งที่ควรที่จะยึดมั่น คือยึดมั่นในกฎเกณฑ์ของอิทธิปาปัสจายตา นั่นเอง.

นี่ด้วยความมุ่งหมายอย่างนี้ จึงได้พยายามพูดเรื่องนี้ พูดแล้วพูดอีกๆ ไปในทุกแห่งทุกมุม จนกว่าไม่มีอะไรจะพูด นี่จึงได้พูดอย่างที่ว่า ไม่กลัวว่าใครจะรำคาญ. โดยขอทบทวนว่า มันควรจะเป็นคำพูดในชีวิตประจำวันของพุทธบริษัท เพื่อสมกับความเป็นพุทธบริษัท และมันควรจะเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ปฏิบัติได้อย่างคล่องแคล่ว : เพื่อจะแก้ปัญหาเหล่านั้น หรือดับทุกข์ เกี่ยวกับปัญหาเหล่านั้น และว่าควรจะใช้เป็นของอวดเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ในระหว่างชาติ ระหว่างศาสนา ระหว่างคนต่างพวก ว่าเรามีสิ่งนี้ เป็นสิ่งที่ดีที่สุด.

ที่นี้ ก็จะทบทวนในข้อที่ว่า คำว่า ตตตานัน กว้างกว่า อิทธิปาปัสจายตา อิทธิปาปัสจายตา ก็ยังกว้างกว่าคำว่า ปฏิจลสมุปบาท. ขอให้กำหนดความหมายกว้างแคบ ของคำ ๓ คำนี้ ไว้อย่างนี้ด้วย.

ถ้าพูดว่า **ปฏิจสุมุบาท** ตามพระบาลี ก็หมายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความดีทุกชิ้นในจิตใจ ของคนเราโดยตรง; แต่ถ้าพูดว่า **อิทัปปัจจยตา** มันกลายเป็นกว้างออกไป ถึงข้างนอกตัวเรา หรือในสิ่งต่างๆ ด้วยก็ได้; แต่ถ้าพูดว่า **ตตตา** มันยิ่งกว้างออกไปใหญ่ คือใช้ได้แก่สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมชาติ หรือเป็นธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา.

เดี๋ยวนี้ เราใช้คำว่า **อิทัปปัจจยตา** เป็นหลักสำคัญสำหรับศึกษา แต่อย่าลืมว่าอย่าลืมถึงปฏิจสุมุบาท ในวงแคบ, แล้วก็ถึงตตตา ในวงที่กว้าง ไม่มีขอบเขตจำกัด. เมื่อ อิทัปปัจจยตา มีความหมายหลายชั้นหลายระดับอย่างนี้ มันจึงเป็นคำที่อาจจะใช้ประโยชน์ได้ต่างกัน ครอบคลุมทุกกรณี แล้วแต่ละจะมีอะไรเกิดขึ้น. ขอให้คำพูดว่า อิทัปปัจจยตา นี้เป็นคำที่พูดกันเป็นธรรมดาสามัญทั่วไปทุกหนทุกแห่ง.

เดี๋ยวนี้ เราพูดเป็นกันอยู่แต่คำว่า **ธรรมตา** หรือว่า **ธรรมชาติ** หรือว่า **ตามยถากรรม** นี้เราพูดเป็นกันอยู่แล้ว ว่าธรรมตา หรือตามธรรมคำ อย่าไปเสียใจ, หรือพูดว่าตามธรรมชาติ มันก็ต้องเป็นไปตามธรรมชาติ อย่าไปเสียใจ, หรือพูดว่าตามยถากรรม อย่าไปเสียใจ มันต้องเป็นไปตามยถากรรม. เหล่านี้เราก็พูดกันอยู่แล้ว เป็นคำพูดประจำวันติดปาก และที่แท้ก็คือ อิทัปปัจจยตา นั่นเอง แต่ทำไมเราจึงไม่พูดด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา โดยตรง? นี่ก็ยากที่จะตอบ แต่คงจะเป็นเพราะว่าคำว่า อิทัปปัจจยตา มันพูดยาก มันออกเสียงยาก เลยพูดกันสั้นๆ ง่ายๆ ว่าธรรมตา ว่าธรรมชาติ ว่ายถากรรม.

แต่อย่าลืมว่า พูดแต่เพียงว่า **ยถากรรม หรือตามธรรมตา ตามธรรมชาติ** นั้นยังไม่หมดกระแสความ ของสิ่งที่เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา**; อิทัปปัจจยตา

มันยังกินความไ้มากกว่านั้น และยังอาจจะย้อนหลังมาถึงประเภทที่เป็นเหตุ ประเภทที่เป็นปัญหาเบื้องต้น ยังไม่ถึงกับการเกิดผล ซึ่งกระทบกระเทือนจิตใจ ก่อนก็ได้. โดยเหตุนี้แหละ เราจะต้องรู้จักความหมายของคำๆนี้ และใช้คำๆนี้ให้เป็น ให้ถูกต้อง ไปตรงแต่ต้นมือทีเดียว ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันไปเป็นเรื่องๆ.

แต่ว่าในที่นี้อยากจะแนะว่า เราใช้คำภาษาต่างประเทศ ในการพูดจากัน อยู่เสมอ และมากขึ้นๆ แต่แล้วมันกลายเป็นเรื่องขำขันไปทั้งนั้น ที่เอาคำต่างประเทศ เหล่านั้นมาใช้ แล้วก็ใช้อยู่มาก. ภาษาฝรั่ง เราพูดคำว่า วิตามิน, โปรตีน, คอมพิวเตอร์, บี ๕๒, เอ็ม ๑๖, อะไรเหล่านั้นพูดกันจนคุ้นปาก แต่เป็นเรื่องขำขัน ไม่เกี่ยวกับความดีทุกข์. ถึงภาษาบาลีก็เหมือนกัน : เรามีภาษาบาลีและสันสกฤต เต็มไปหมดในคำพูดภาษาไทย เช่นพูดว่า “สุภาพ” นี่ก็ภาษาบาลี, พูดว่า “อนามย” นี่ก็ภาษาบาลี, พูดว่า “นรก สวรรค์” อะไร นี่ก็ภาษาบาลีแปลงมา; แม้แต่พูดว่า “จักรยานยนต์” ซึ่งชื่อกันเกร่อ หนวุกุไปทั้งวัด นี่มันก็เป็นภาษาบาลีปนสันสกฤต. แต่มันก็เป็นเรื่องขำขันไปทั้งนั้นถ้าจะเอามาเทียบกับคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ดังนั้น เมื่อเราชอบพูดภาษาต่างประเทศกันอยู่แล้ว ก็ควรจะได้พูดกันถึง **คำที่สำคัญที่สุด ในภาษาของมนุษย์** คือคำว่า **“อิทัปปัจจยตา”** นี้.

นี้แหละ อาตมาจึงได้พยายามแล้ว พยายามอีกที่จะให้คำว่า อิทัปปัจจยตา เข้ามาอยู่ในคลองแห่งคำพูดจาเป็นประจำวันของพุทธบริษัทเรา. พวกอื่นตามใจเขา แต่ผู้ที่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง จะต้องรู้จักคำๆนี้ ดีกว่าคำอื่น หรือพูดคำนี้ได้คล่องแคล่ว ในทุกๆกรณีที่มีมันจะต้องพูด หรือตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น; และ ก็กล่าวได้เลยว่า **ไม่มีกรณีไหน ไม่มีเหตุการณ์อันไหน ที่จะไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เลย.** ฉะนั้น จึงขอให้ทั้งออกตั้งใจสังเกตกันต่อไป. นี่ก็ข้อที่ก็ต้องขอทบทวนแล้วทบทวนเล่า อย่างไม่กลัวว่าจะรำคาญ

ที่นี้ ก็จะได้พู่กันถึงตัวเรื่อง เรื่องกฎ และกฎที่เหนือกฎทั้งปวง ต่อไป.

ในขั้นแรก ควรจะทราบว่ **สิ่งที่เรียกว่า กฎ นั้น คืออะไร?** คำตอบ
ย่อมจะมีมาก แต่จะจำกัดลงไปสัก ๒-๓ อย่าง เท่าที่จำเป็น :

คำว่า “กฎ” นั้นคือสิ่งที่จำเป็นต้องมี และต้องใช้ ในการที่จะเป็นคน
มีชีวิตอยู่ ในการที่จะคบทุกข์ และจำเป็นที่จะต้องรู้ เพื่อไม่ให้ถูกลวงด้วยกฎ.
สิ่งที่เรียกว่ากฎนี้ ถ้าเราไม่รู้ มันจะลวงเรา เพราะว่ามันซับซ้อนหลายชั้น จึงได้
พูดว่า **กฎ แห่งกฎทั้งหลาย หรือ กฎเหนือกฎทั้งหลาย.** ถ้าเราไม่รู้จักสิ่งที่เรียก
ว่ากฎให้ถูกต้อง คือรู้ผิด สิ่งที่เรียกว่ากฎนั้น จะทำให้เราลำบาก หรือว่าจะลวงเรา
ให้ไปหลงไหลในสิ่งที่แท้จริงไม่ควรจะหลงไหลเลย. ดังนั้น ทุกคนควรจะรู้จักสิ่งที่
เรียกว่ากฎ หรือกฎเกณฑ์นี้ ให้ดี ๆ.

อีกอย่างหนึ่ง **“กฎ” นั้น คือสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดให้ อย่างตายตัว
อย่างเด็ดขาด แล้วก็เป็นมนุษย์.** ธรรมชาติเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ นี้ เราไม่
ค่อยจะรู้ เราคิดว่ามนุษย์บัญญัติกฎเกณฑ์; ฉะนั้น ขอให้ถือว่า กฎที่แท้จริงนั้น
ธรรมชาติเป็นผู้กำหนด แต่ธรรมชาติมันพูดไม่ได้ มนุษย์ผู้สังเกตเห็นกฎเกณฑ์นั้น
จึงได้พูดเรื่องกฎนั้นขึ้น. ดังนั้น จึงคล้ายกับว่า มนุษย์เป็นผู้บัญญัติกฎ. นี้แหละ
อย่าได้เข้าใจผิด แล้วก็ถูกลวงด้วยสิ่งที่เรียกว่ากฎ. กฎที่ธรรมชาติบัญญัติให้
หรือบัญญัติไว้ มัน **ตายตัว** คือไม่เปลี่ยนได้ แล้วก็ **เด็ดขาด** คือไม่เห็นแก่หน้าใคร;
มันเด็ดขาดชนิดที่เรียกว่าอุทธรณ์หรือฎีกาหรืออะไรไม่ได้; แล้วมันก็ตายตัว คือมัน
ไม่เปลี่ยนแปลง แล้วมันกำหนดไว้เหนือคน.

ที่ว่า **เหนือคน** นั้น หมายความว่า เหนือชีวิตจิตใจของคน เหนือความ
เป็นคน คือมันบัญญัติลงไปบนคน อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นี่คือนั่นที่เรียกว่ากฎ
หรือว่ากฎที่ธรรมชาติกำหนดให้.

อีกทีหนึ่ง **กฎบังคับที่มนุษย์บัญญัติ** แต่งตั้งขึ้น ย่อมผิดบ้างถูกบ้าง เพราะมนุษย์มิได้รู้จริง จึงได้บัญญัติถูกบ้างผิดบ้าง ถูกชั่วเวลาหนึ่ง ไม่ถูกอีกเวลาหนึ่ง ถูกในสถานที่หนึ่ง ไม่ถูกในอีกสถานที่หนึ่ง; อย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ว่า กฎที่มนุษย์บัญญัติขึ้นนี้ มันผิดบ้าง ถูกบ้าง; ยกเว้นแต่มนุษย์อย่างพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระสัพพัญญู หรือผู้ตรัสรู้ คือท่านรู้สิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติหรือธรรมตา หรืออิทัปปัจจยตา น้อย่างถูกต้องสิ้นเชิง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่เกี่ยวกับการดับทุกข์. เพราะฉะนั้น กฎอะไรที่ท่านทรงนำมาแสดง มันจึงไม่มีทางผิด ไม่เหมือนกับมนุษย์ธรรมดา ซึ่งยังไม่รู้ด้วยการตรัสรู้ถึงที่สุด แม้จะพูดอะไรเป็นกฎ แต่แล้วก็ผิดๆ ถูกๆ แล้วก็ไม่ใช่เป็นกฎที่สำคัญ.

พระพุทธเจ้าท่านจะบัญญัติแต่กฎที่สำคัญ ที่จำเป็นอย่างยิ่ง แล้วถูกไม่มีผิด. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า กฎเกณฑ์ที่มนุษย์ตั้งขึ้นนั้น ก็ต้องพยายามที่จะให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติด้วยเหมือนกัน แต่เมื่อเขาไม่รู้จักรวมชาติถูกต้องถึงที่สุด เขาจึงบัญญัติถูกไม่หมด หรือแถมผิดบ้างก็มี ถ้าเข้าใจธรรมชาติผิด.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้แล้วว่า: “**ตลาดจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น แต่ธรรมดานั้น ตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว**”. ลองนึกดูว่า ธรรมชาติอะไรที่ตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว มันก็คือกฎ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎอิทัปปัจจยตา หรือตถตา หรืออวิตถตา, อนัญญตถตา เหล่านี้เอง; มันมีอยู่ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดนั้นไม่เป็นประมาณ; **แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเกิด ก็หมายความว่า เกิดบุคคลที่รู้ถึงเหล่านั้นอย่างถูกต้องและครบถ้วน** ไม่ใช่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ดังนั้น ท่านจึงบัญญัติกฎเกณฑ์อันนี้ถูกต้องตามธรรมชาติ จึงไม่ผิด เหมือนกับว่าธรรมชาติได้พูดผ่านทางพระโอษฐ์ของพระองค์ อย่างนี้เราไม่เรียกว่ากฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น.

กฎอะไรที่พระองค์ทรงเปิดเผย ทรงแสดง ทรงจำแนก แจกแจง ทรงกระทำให้เหมือนหงายของที่คว่ำ อะไรเหล่านี้ เรียกว่า **ไม่ใช่พระองค์ดงบน** เป็นแต่ทรงนำสิ่งที่มียอยู่แล้วมาเปิดเผย มาแสดง. ขอให้เข้าใจคำว่า “กฎ” ในลักษณะอย่างนั้น.

ที่นี้ก็ได้กล่าวแล้วว่า กฎมันมีหลายชนิด; และที่มากที่สุด ก็คือกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น; หรือแม้ว่าจะเป็นกฎธรรมชาติ ก็เป็นกฎเล็ก ๆ น้อย ๆ ปลุกย่อย ไม่ใช่กฎของ อิทัปปัจจยตา ดังนั้น เมื่อพูดว่า **กฎแห่งกฎทั้งปวง หรือกฎเหนือกฎทั้งปวง ก็ต้องหมายถึงกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา** นั้นเอง.

ต่อไปเราจะแยกให้เห็นได้ว่า ที่มาแห่งกฎนั้น มันมีอยู่เป็นชนิด ๆ.

ที่มาแห่งกฎ : ถ้ากฎธรรมชาติ มันก็มาจากธรรมชาติ หรือจะเรียกว่ามาจากพระเจ้าก็ได้ มาจากธรรมก็ได้. ธรรมก็คือ ธรรมชาติ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัส; โดยเหตุที่ธรรมชาติ มันเป็นกฎ อิทัปปัจจยตา ที่บังคับสิ่งทั้งปวง เราตั้งชื่อให้ใหม่ว่า พระเจ้า; โลกเกิดขึ้นก็เพราะ อิทัปปัจจยตา โลกตั้งอยู่ ก็เพราะอิทัปปัจจยตา โลกสลายไป ก็เพราะ อิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา จึงเหมือนกับพระเจ้า. กฎธรรมชาติชนิดนี้ จะเรียกว่ามาจากธรรมชาติดีได้ มาจากพระเจ้าอย่างที่ว่านี้ได้ หรือมาจากธรรมเฉย ๆ อย่างในภาษาบาลี ซึ่งหมายความว่าถึงธรรมชาตินี้ก็ได้. นี่สรุปว่า กฎธรรมชาติ ก็มาจากธรรมชาติ.

ที่นี้ **กฎโดยมนุษย์ กฎของมนุษย์** มันก็มาจากสติปัญญาของมนุษย์ นี่เพราะความจำเป็นของมนุษย์ที่จะต้องบัญญัติกฎเกณฑ์นั้นขึ้นมา มันเป็นไปเพื่อมนุษย์ ของมนุษย์ โดยมนุษย์ แก่มนุษย์ เสียมากกว่า. นี่คือที่มาของกฎ

ที่มาจากสติปัญญา หรือความจำเป็นของมนุษย์นี้; มันเทียบกันไม่ได้กับกฎของธรรมชาติโดยตรง เพราะมนุษย์ไม่รู้จักรักรวมชาติสมบูรณ์ถึงที่สุด.

ที่นี่ มันยังมีกฎที่มาจากการแทรกแซง สับส่นปนเปกัน ระหว่างกฎ
๒ กฎนั้น หรือว่าในกฎเดียวประเภทเดียวกัน มันก็มีหลายชั้น มันก็สับส่น
แทรกแซงกัน นี่เป็นกฎที่ยุ่งเหยิง มันเป็นกฎที่เกิดขึ้นใหม่ จากการที่สัมพันธ์กัน
อย่างสับส่น ในระหว่างกฎทั้งหลาย ทำให้เกิดกฎปลีกย่อยออกมา.

เป็นอันว่า เรามีที่มาของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ นี้อย่าง.

สำหรับกฎที่เหนือกฎทั้งหลาย คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตานัน ให้ถือว่า
เป็นต้นตอของกฎทั้งหลาย. กฎเล็กกฎน้อยทั้งหลาย มีมากมาย มีต้นตอมาจาก
กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา จึงเป็นแม่บทของกฎทั้งปวง จึง
เรียกว่าเป็นกฎแห่งกฎทั้งหลาย เป็นกฎที่ซ้อนกฎทั้งหลาย เป็นกฎที่อยู่เหนือกฎ
ทั้งหลาย เป็นกฎที่อยู่เบื้องหลัง หลงลึกของกฎทั้งหลาย นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา
ดังที่ได้ว่าไว้เป็นหัวข้อว่า กฎแห่งกฎทั้งปวง.

ที่นี่ เราก็คงจะได้คุ้นให้ละเอียดสักหน่อยว่า อิทัปปัจจยตา เป็น
แม่บทหรือเป็นต้นตอ ของกฎทั้งหลายทั้งปวงอย่างไร? ถ้าเรารู้จักแม่บท เรา
ก็รู้จักลูกบทได้ง่าย ๆ; ถ้ารู้จักต้นตอ เราก็คงรู้จักกิ่งก้านสาขาได้ง่าย. นี่คือความ
จำเป็นที่จะต้องรู้กฎเกณฑ์ของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นต้นตอแห่งกฎ
ทั้งหลาย.

อาตมาได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า คำว่า อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกฎนั้น
ไม่มุ่งหมายเฉพาะปัจจุสมุปปาท ที่เป็นเรื่องภายในร่างกายและจิตใจของคน; แต่จะ

หมายถึงถึงสิ่งทั้งหลายที่มีกฎ และสิ่งทั้งหลายที่ต้องเป็นไปตามกฎ; เป็นของนอกกายก็ได้ ในกายก็ได้ หรือรวมกันก็ได้. ดูให้ดีจะเห็นว่า สิ่งทั้งหลาย ต้องเป็นไปตามกฎ.

ในโลกสมัยนี้ กฎที่ฟุตกันมากที่สุด ก็จะเป็นเรื่องกฎของวิทยาศาสตร์ เพราะว่าวิทยาศาสตร์กำลังอาละวาดอยู่ในโลก กำลังทำอะไรออกมาในลักษณะที่คนตกเป็นทาสของวิทยาศาสตร์ เพื่อจะรู้ก็มี เพื่อจะบริโภคใช้สอยสิ่งที่วิทยาศาสตร์ผลิตขึ้นมาให้ก็มี หรือจะใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือทำลายล้างผู้อื่นก็มี **นี่โลกกำลังตกเป็นทาสของสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์.** ดังนั้น คนในโลกจึงสนใจกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ และมากกว่าอย่างอื่น เพราะว่าเห็นแก่ตัว เพราะว่ามีกิเลส เพราะว่ามีความหวาดกลัว หรืออะไรต่างๆ เหล่านี้ จึงได้สนใจสิ่งที่คิดหรือเชื่อว่ามันจะช่วยให้เขาหายกลัว หรือให้เขาได้สิ่งที่เขาอยากจะได้.

ที่นี้ **เราจะดูกฎวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งเห็นว่าอยู่ภายใต้กฎของอิตัปปัจจยตา อย่างไร?** หรือว่ากฎวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย มันเป็นลูกจอกของกฎอิตัปปัจจยตา ของธรรมชาติ หรือของพระพุทธเจ้า อย่างไร? สำหรับกฎทางวิทยาศาสตร์ที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป และเห็นได้ชัดเจน ก็คือกฎที่เราเรียกกันว่า กฎทางฟิสิกส์, กฎทางเคมี, กฎทาง *Mechanics* หรือกฎทาง *Relativity* & อย่างนี้ ก็ดูเหมือนจะหมดแล้ว.

บางคนอาจจะยังไม่เข้าใจ **กฎทางฟิสิกส์ ก็คือกฎของการแสดงตัวออกของสสารหรือพลังงาน** ระบุไปยังแสงสว่าง เสียงที่ได้ยิน หรือกระแสไฟฟ้า หรืออะไรต่างๆ เหล่านี้ ที่แสดงตัวออกมาได้ ให้ปรากฏแก่มนุษย์; มนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์จากแสงสว่าง จากเสียง จากกระแสไฟฟ้า เพราะว่าไปทำถูกวิธี หรือถูกกฎที่จะให้สิ่งนั้นๆ เป็นไปตามความประสงค์.

อย่างไฟฟ้านี้ เราไม่รู้ว่ามีอยู่ที่ไหน หรือมันเป็นอย่างไร มันคืออะไร เราก็ไม่รู้; แต่เรารู้เพียงกฎเล็กๆ น้อยๆ ที่ว่า ถ้าทำอย่างนี้เราจะได้กระแสไฟฟ้ามาใช้ อย่างที่เดี๋ยวนีเรากำลังใช้อยู่ ในการขยายเสียงนี้ หรือมีดวงไฟ เราทำตุ๊กตากล็กๆ น้อยๆ ในฝ่ายฟิสิกส์ เราก็ได้สิ่งเหล่านี้. เรื่องแสง เรื่องเสียง ก็เหมือนกัน เราใช้เป็นประโยชน์ได้ ตามที่เราต้องการ.

น้อยาลืมว่า กฎฟิสิกส์เช่นนี้มันก็คือลูกจอกของ อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นแม่บทของกฎทั้งหลาย ว่า : *เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น*; แต่ว่ามันไม่ใช่ครั้งเดียวหรือระยะเดียว มันซับซ้อนกันหลายครั้งหลายระยะ แต่แล้วก็ไม่พ้นจากกฎของคำว่า อิทัปปัจจยตา.

กฎถัดไป เรียกว่า **กฎของเคมี คือกฎของความเปลี่ยนแปลงของปริมาณ ในสิ่งที่เรียกว่า อนุ**; ส่วนย่อยของธาตุ ที่เรียกว่าอนุหนึ่ง ประกอบอยู่ด้วยปริมาณเป็นอันมาก ถ้าทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอนุหนึ่ง โดยเปลี่ยนแปลงจำนวนหรือภาวะของปริมาณนั้นแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางเคมีก็จะเกิดขึ้น; นี่เราจึงได้อะไรๆ มากมาย เป็นน้ำยา เป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เป็นธาตุนั้นธาตุนั้นออกมา ด้วยการแยกหรือการเปลี่ยนแปลงทางเคมี. กฎอันนี้ นักเรียนจะเรียนจนตายมันก็ไม่จบ เพราะมันมีมาก แต่แล้วมันก็เป็นลูกจอกของกฎที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา คือ *ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น หรือว่าย่อมแสดงตัวออกมา* อย่างนี้เป็นต้น.

ทีนี้ ถ้าดูไปถึงกฎ **Mechanics คือการประสานการสัมพันธ์กันในระหว่างกำลังงาน** คือกฎเกณฑ์ที่เราจะใช้แรงงาน ใช้ให้เกิดการเคลื่อนไหว ใช้ให้เกิดการผลักดันอะไรต่างๆ ที่เรียกว่ากฎของ *Mechanics* มันก็มีมาก เขายังประจักษ์รู้กันได้

ไม่รู้ว่อกีกร้อยอย่างก็พันอย่างในอนาคต แต่แล้วมันก็เป็นลูกจ๊อกของกฎอิทัปปัจจยตา น้.

ทีน้ ถ้าดูไปถึงกฎสุดท้ายที่สำคัญมาก คือ กฎที่เรียกว่า Relativity คือกฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเวลากับสสารหรือวัตถุ หรือการกินเนื้อที่; มันเป็นกฎของความประสานสัมพันธ์ระหว่างเวลากับเนื้อที่ หรือวัตถุ นั้น ถ้ามันประสานสัมพันธ์กันในสัดส่วนอันหนึ่ง มันก็ปรากฏออกมาเป็นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุข. ถ้ามันผิดสัดส่วนสัมพันธ์อันนั้น มันก็ปรากฏเป็นอย่างอื่น คือไม่มีทางจะเป็นสุขได้.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เรากินข้าวผัดเวลา หรือเรากินมากกว่าที่ควรจะกินอย่างน้ มันก็ต้องเป็นทุกข์ แต่ถ้าเรากินข้าวพอดีแก่เวลา พอดีแก่สัดส่วนที่ควรจะกิน มันก็ไม่เกิดเรื่องที่จะต้องเป็นทุกข์; มันก็ยังคงเป็นเวลาหรือเป็นวัตถุ อยู่แน่แท้แหละ แต่ว่ามันมีส่วนสัมพันธ์ที่จำกัดตายตัว ที่ว่าจะต้องทำอย่างน้ ผลมันจึงจะเกิดขึ้นอย่างน้, ต้องทำอย่างน้ ผลมันจึงจะเกิดขึ้นอย่างน้; น้เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เรื่องง่าย ๆ. เรื่องใหญ่ๆ ยังมีมากกว่าน้.

นี่ถ้าเราดูให้ถี่ จะเห็นได้ว่า เรื่องวิทยาศาสตร์ทั้ง ๔ แขนงน้ มันเป็นเรื่องต้นหรือเป็นของเดิกล่น เมื่อนำไปเทียบกับกับกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; หรือถ้าจะว่ากันให้ละเอียดอีกทีหนึ่ง ก็ว่า : ทั้ง ๔ เรื่องน้มันก็เป็นเรื่องๆ เดียวกันก็ได้ คือมันเป็น Mechanism คือความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ของสิ่งทั้ง ๔ นั้นเอง; มันเป็น อิทัปปัจจยตา ที่เข้าไปเกี่ยวกับฟิสิกส์หรือเคมี หรือ Mechanics หรือ Relativity ไปแยกเข้า มันก็เป็น ๔ เรื่อง แต่พอไปดูเข้า มันก็เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา ของสิ่งทั้ง ๔ นั้น.

นี่เราจะเห็นได้ว่า กฎ อีทป์บัจจยตา นี้ มันเหนือกว่ากฎวิทยาศาสตร์
กฎวิทยาศาสตร์ ทุกชั้น ทุกแขนง ทุกระดับ มันก็คือกฎ อีทป์บัจจยตา หรือ
มันอยู่กับ อีทป์บัจจยตา.

ลองเอาวิทยาศาสตร์ชาวบ้านกันดีกว่า เข้าใจง่าย เหมือนว่าแม่ครัวจะ
หุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ถูกแล้ว มันก็ต้องเฝ้าด้วยกฎทางวิทยาศาสตร์ทั้ง ๔ ข้อนั้น :
กฎทางฟิสิกส์ เช่นว่า เราจะต้องมีความร้อนที่ได้มาจากไฟ นั่นมันจึงมีเรื่องฟิสิกส์
อยู่ที่ไม้ฟืน หรือถ่านที่มันจะติดไฟ เป็นความร้อนขึ้นมา; แล้วมันเป็นเรื่อง
กฎทางเคมี เพราะว่าไฟนั้นมันจะติดขึ้นมาได้ มันต้องมีความเปลี่ยนแปลงทางเคมี
กระทั่งเป็นเปลวไฟ กระทั่งเป็นควันไฟอย่างนี้ ถ้ามันเกิดไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมี
ไฟมันก็ลุกขึ้นมาลนกันหม้อข้าวไม่ได้ ดังนั้นมันก็เป็นกฎทางเคมี หรือเป็นเรื่องของ
เคมี; ที่ว่า**กฎทาง Mechanics** นี้ มันก็ เพราะว่า มีความร้อนไปทำให้เกิดความ
เปลี่ยนแปลงที่เมล็ดข้าวสาร พลังของความร้อนทำให้เมล็ดข้าวสารขยายตัวออกไป
หรืออะไรทำนองนี้ มันจึงเป็นข้าวสุกขึ้นมาได้; ที่ว่า**กฎ Relativity** นี้ ก็ต้อง
ทำให้ดูตามกฎของเวลาหรือกฎของวัตถุ คือเมล็ดข้าวสารหรือไฟ หรือน้ำหรืออะไร
ทุกอย่าง ถ้าไม่มีความถูกต้องเหมาะสมแล้ว มันก็ไม่เป็นข้าวสุกข้าวสวย มันเป็น
ข้าวไหม้ ข้าวเปียก ข้าวแฉะ ข้าวอะไร ที่กินไม่ได้.

นี่ สรุปแล้วว่าแม่ครัวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง มันก็เต็มไปด้วยกฎ
วิทยาศาสตร์ครบถ้วน ทั้ง ๔ กฎใหญ่ๆนั้น แต่แล้วกฎเกณฑ์เหล่านั้น มันก็เป็น
ลูกจอก เป็นกฎเด็กเล่น ในเมื่อนำไปเทียบกับกับกฎของอีทป์บัจจยตา ซึ่งมีความหมาย
กว่า มีน้ำหนักกว่า มีความจริงกว่า มีอะไรกว่า.

หรือว่าหมอจะรักษาคณไซ้ให้หายสักคนหนึ่ง ก็จะต้องเป็นไปตามกฎ๔ข้อ
ที่ว่านั้น : ทางฟิสิกส์ หมอก็ต้องใช้แสงสว่าง ใช้ความร้อน ใช้อะไรต่างๆ

ที่จะทำแก่นไข ให้ถูกเรื่องถูกราว; ทางเคมี หยูกยาก็เป็นผลผลิตของการปฏิบัติ ทางเคมี ตามกฎเกณฑ์ของเคมี มันจึงได้ยามากิน; ในเรื่อง *Mechanics* ก็เช่น เรื่องผ่าตัด, เรื่องอาบ, เรื่องล้าง, เรื่องปิด, เรื่องถ่าย, อะไรก็ตามใจ; *Relativity* ก็จะต้องทำให้ถูกต้องตรงกับเรื่องของโรคและเวลา ที่ถูกต้อง เพียงแต่ผิด เวลาอย่างเดียว มันก็ตายแน่ หรือมันตายเสียก่อน.

นี่ จะรักษากนไขให้หายสักคนหนึ่ง ก็ยังต้องพร้อมด้วยกฎเกณฑ์สำคัญ ทางวิทยาศาสตร์ ๔ กฎนี้ แต่แล้วมันก็เป็นลูกจอก เป็นกฎเด็กเล่น ในเมื่อนำไป เทียบกันกับกฎของ อิทัปปัจจยตา.

นี่ไม่ใช่ที่เราจะมานั่งตั้งกองนินทาวิทยาศาสตร์ แต่ว่าจะเปรียบเทียบกันดู ให้รู้จักเรื่องวิทยาศาสตร์ธรรมดา กับเรื่องวิทยาศาสตร์ทางวิญญาณ ของพระพุทธเจ้า.

หรือว่า ชาวสวนจะปลูกต้นไม้ให้งอกงามสักต้นหนึ่ง มันก็ต้องเป็นไป ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ : ประเภทฟิสิกส์ ก็ต้องให้ได้แสงสว่าง, ได้อุณหภูมิที่ดี; ประเภทเคมี ก็ให้ได้ปุ๋ย, ได้อะไรที่ดี; ประเภท *Mechanics* ก็มีการตัดแต่งตบแต่งอะไรที่ดี; ประเภท *Relativity* ก็ทำกับมันอย่างถูกเวลา ถูกฤดูกาล ถูกความมากความน้อย; มันก็เป็นไปตามกฎของวิทยาศาสตร์ ๔ อย่าง อีกนั่นเอง.

นี่ ทางวิทยาศาสตร์ มันก็ไม่ใช่เล่น มันมีอำนาจที่จะทำให้เกิดความสำเร็จ ตามที่เราต้องการ : แม้ครีวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง หม้อจะรักษากนไขให้หาย สักคนหนึ่ง ชาวสวนจะปลูกต้นไม้สักต้นหนึ่ง มันก็เต็มไปด้วยกฎเหล่านั้น แต่แล้ว มันก็เป็นลูกน้องของกฎ อิทัปปัจจยตา.

ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันอยู่ในโลก ทางฟิสิกส์ ทางเคมี ทาง *Mechanics* อะไรก็ตาม ล้วนแต่มีความเปลี่ยนแปลง; แม้แต่ทาง *Relativity* เอง มันก็ยังมีความเปลี่ยนแปลง และยังมีผลแปลกออกไป. ที่นี้ เมื่อพูดถึงความเปลี่ยนแปลงนี้ มันก็เป็นเนื้อแท้ของ อิทัปปัจจยตา ล้วนๆ เพราะว่า **ไม่มีสิ่งใด จะคงความเป็นสิ่งใดอยู่ได้** เนื่องจากมันมีกฎอีกอันหนึ่งซึ่งว่า มันไม่มีสิ่งที่จะคงที่อยู่ได้ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุด สิ่งที่เราเรียกว่าเวลามันก็เปลี่ยนไป สิ่งที่เราเข้ามาแวดล้อม กระทบกระแทก มันก็เปลี่ยนไป.

ขอให้เรานึกให้คิดว่า ทุกอย่างมันเหมือนกับไหล ไหลอยู่เรื่อย ถ้ามองให้เป็น จะเห็นว่า แม้แต่ก้อนหินก้อนนี้ มันก็ไหลอยู่เรื่อย คือมันมีความเปลี่ยนแปลงที่ลึกลับซ่อนเร้นอยู่ในหินก้อนนี้ มันจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย มันแล้วแต่ว่าจะมีอะไรมากระทำ. สำหรับความเปลี่ยนแปลง จะช้าหรือเร็วมันขึ้นอยู่กับการปัจจัยภายนอก; แต่ว่าแม้ปัจจัยภายในของมันก็เปลี่ยนแปลง ด้วยความเป็นอนิจจัง. อนุของมันก็ประกอบด้วยปรมาณู แล้วมันก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัวปรมาณู ซึ่งดูด้วยตาไม่เห็น.

นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ละเอียดถึงขนาดที่ว่า แทรกแซงอยู่ในทุก ๆ ปรมาณู; เราจะต้องดูกระทั่งให้เห็นว่า แม้ในทุกๆ ปรมาณู ก็มีอิทัปปัจจยตา, หลายๆ ปรมาณูรวมกันเป็นอนุ มันก็ยังเป็นกลุ่มของ อิทัปปัจจยตา, หลายๆ อนุรวมกันขึ้นมาเป็นธาตุ ธาตุใดธาตุหนึ่ง มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ธาตุจะมาทำหน้าที่เป็นอายตนะ เป็นขันธ อะไร มันก็ยังมีความหมายแห่งความเป็น อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น จึงเรียกว่า อิทัปปัจจยตา เป็นกฎ เป็นแม่บทของกฎทั้งหลาย.

เมื่อจะให้เราพูดถึงถึงกฎวิทยาศาสตร์ อาศัยหัวข้อ ๔ หัวข้อ คือฟิสิกส์, เคมี, *Mechanics* และ *Relativity*.

ที่นี่ เราจะลองพูดอย่างหยาบๆ กว้างๆ ถึงกฎวิทยาศาสตร์ ที่เป็นกฎธรรมชาติกว้างๆ เช่นกฎทางชีววิทยา หรือ *Biology* นี่เป็นเรื่องต่อสู้ คัดสรรให้มีชีวิตอยู่ แล้วก็จะสืบพันธุ์ แล้วก็ส่งวนพันธุ์ รักษาพันธุ์อะไร ให้มันยังคงมีชีวิตอยู่ ไม่สูญหายไปเสีย. ถ้าไม่มีกฎเกณฑ์อันนี้ มันก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในโลกนี้ หรือไม่มีอะไรเกิดขึ้นมา. คือจะไม่มีสัตว์, ไม่มีคน, ไม่มีต้นไม้, ไม่มีอะไรเกิดขึ้นในโลก; ... หรือแม้เกิดขึ้นมาแล้วคราวหนึ่งมันก็จะสูญสิ้นไป ถ้าไม่มีกฎที่ถูกต้อง ทาง *Biology*. แต่แล้วกฎเกณฑ์ทาง *Biology* นั้น มันก็คือกฎน้อยๆ ของ อิทัปปัจจยา ล้วนแต่ออกไปจากกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยา.

หรือว่า จะดูทางวิวัฒนาการ กฎเกณฑ์ของ *Evolution* ที่ว่าด้วยวิวัฒนาการจากความไม่มีอะไรเลย มาสู่ความมีอย่างนี้ เช่นว่า ในโลกนี้ ที่แรกก็ไม่มีอะไรเลย แล้วก็มามีนั้นนี่ กระทั่งมีหญ้า, มีบอน, มีสัตว์, มีคน. หรือว่าที่แรก มันก็ไม่เคยมีโลกเลยด้วยซ้ำไป และโลกมันเกิดขึ้นเป็นก้อนไฟขึ้นมาอย่างนั้น มันเป็น *Evolution* ขนาดใหญ่ นี่มันก็เป็นกฎเล็กๆ ลูกเล็กๆ ของกฎ อิทัปปัจจยา.

ขอให้มองให้เห็นว่า กฎที่มันทำให้โลกเกิดขึ้นมาได้นี้ หรือเป็นไปได้นี้ มันก็ยังเป็นลูกเล็กๆ ในเมื่อมันไปเทียบกับกฎ อิทัปปัจจยา ที่ว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๗ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๗ จึงเกิดขึ้น.**

ขอให้ระวังสังเกตดูให้ดีว่า **อิทัปปัจจยา มันแทรกแซงอยู่ในทุกหนทุกแห่ง** อะไรๆ ก็รวมอยู่ในกฎเกณฑ์อันนั้น. ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ก็คือตัวกฎนั้น มันมองกันได้ ๒ แง่ : จะมองในแง่ที่ว่า **มันเป็นธรรมชาติที่อยู่เหนือเหตุ เหนือปัจจัย ที่เรียกว่า อสังขตะ** นี้ก็ได้; นี่ให้มองในแง่ที่มันเป็นกฎ หรือกระทั่งความที่มันต้องเป็นไปตามกฎ. อันนี้ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นเข้ามาเปลี่ยนแปลงได้

หรือว่ามีอะไรเป็นผู้สร้างมันขึ้นมา มันเป็นขึ้นมาเสียเองอย่างกับว่าเป็นเผด็จการ
อย่างนั้นแหละ. ในบางครั้งเราจึงต้องเรียกว่าพระเจ้า แล้วก็ไม่ต้องถามว่าใครสร้าง
พระเจ้า? พระเจ้าจะมาจากอะไร? เมื่อไร? ใครสร้าง? นี่ไม่ต้องถาม; แต่ต้อง
หมายถึงพระเจ้า อิทัปปัจจยตา พระเจ้าอย่างอื่นไม่เอา. **พระเจ้า อิทัปปัจจยตา**
มีอำนาจมีอะไรเหนือกว่าพระเจ้าใดๆ หมด; หรือว่าพระเจ้าอื่นใด ถ้ามีจริง
มันก็ต้องได้แก่ อิทัปปัจจยตา นั่นเอง แต่เขาไปเรียกว่าพระเจ้า, พระอินทร์,
พระพรหม, พระยม, พระอะไรก็สุดแท้ แต่เนื้อแท้ของมันก็คือ กฎเกณฑ์ของ
อิทัปปัจจยตา, ถ้าอย่างนี้เรียกว่าเป็น “อสังขตะ”.

ก็มีวัฏฏะกรรม เช่น ถ้าวัตถุ พยายามจะอธิบายกฎเกณฑ์เหล่านี้ว่าเป็น
อสังขตะ คือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นหรือให้ดำรงอยู่ มันมาอย่างไรของมัน
ก็ไม่รู้ บอกไม่ถูก เช่นเดียวกับนิพพานเป็นอสังขตะ ไม่มีใครตกแต่งขึ้นมา ไม่มี
ใครบำรุงรักษาไว้ แล้วก็ไม่มีใครทำให้ดับไปได้; คงเป็นธรรมชาติ ธรรม ธา-ตุ
ธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ โดยตัวมันเอง. **พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ไม่รู้**
ไม่มีทั้งนั้น มันมีของมันอยู่เอง; แล้วมันก็ไม่เกี่ยวกับกาลเวลา คือไม่รู้จักเกิด
ไม่รู้จักเปลี่ยน ไม่รู้จักดับ อย่างนี้ก็เรียกว่ากฎ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นอสังขตะ.

คำว่า “อสังขตะ” ก็อาจจะแปลกหูสำหรับบางคนที่ไม่ค่อยเคยฟัง;
อสังขตะ นั้น ก็แปลว่า ที่มันเป็นได้เอง, เป็นอยู่เอง, มีอะไรเองโดยไม่ต้องมีอะไร
ไปทำให้ หรือทำขึ้น เช่นเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติ หรือ ธัมมัญญิตตา,
ธรรมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, ตถตา อะไรนี้ ที่เรียกชื่อได้หลายๆ ชื่อนี้
ล้วนแต่เป็นอสังขตะ ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีการดับไป
เรียกว่าอสังขตะ.

ทั้งนี้ **แง่ตรงกันข้ามอีก** **สังขตะ** : มีอะไรทำขึ้นมา – แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป – แล้วก็ดับลง – แล้วก็เกิดขึ้น – แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป – แล้วก็ดับลง. กฎที่เป็นสังขตะ ก็คือกฎที่มนุษย์ได้แต่งตั้งขึ้น : กฎทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง ทางการศึกษา แม้แต่ทางศาสนา. ถ้าพระศาสดาไม่รู้จักจริง กฎเกณฑ์นั้นก็จะเปลี่ยน; หรือบางทีทางศาสนาก็บัญญัติกฎเกณฑ์เฉพาะสิ่งที่เปลี่ยน บัญญัติกฎสำหรับใช้กับสิ่งที่เปลี่ยน เท่านั้น; กฎนั้น มันก็มีเกิดมีดับไปตามสิ่งที่มันเปลี่ยน.

ถ้ากฎใดเป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือธรรมชาติ มันก็เป็นอสังขตะ ;
ถ้ากฎใดเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับสิ่งที่ถูกออกแบบหรือสร้างขึ้นมานั้น มันก็เป็นกฎทางฝ่าย
สังขตะ.

ดังนั้น จึงถือว่า **อสังขตะนั้น** เป็นคนค่อหรือเป็นคนเดิม หรือพูด
สมมติกว่า เป็นกฎที่ทำให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น. แล้วสิ่งที่เกิดขึ้นมานั้น ก็คือสังขตะ
 คือจะต้องเปลี่ยน. ถ้าว่ามันเปลี่ยน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ประเภทที่แสดงความ
 เปลี่ยน; ถ้ามันไม่มีการเปลี่ยน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ชนิดที่ว่าถึงที่สุดของ
 อิทัปปัจจยตา ก็คือว่าไม่มีเหตุปัจจัยสิ่งใดจะปรุงแต่ง มันก็สุดเอี่ยม แปลว่าเป็นปลาย
 สุดของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังอยู่ในวิสัยของ อิทัปปัจจยตา
 ในส่วนที่ เราทำให้ปรากฏได้.

สิ่งที่เรียกว่า **ปัจจัย** นี้ มีอยู่ ๒ ชนิด : **ปัจจัยชนิดหนึ่งทำให้เกิด**
สำหรับสิ่งที่ทำให้เกิดได้ คือพวกสังขตะทั้งหลาย. **แล้วปัจจัยอีกชนิดหนึ่งก็เป็น**
ปัจจัยสำหรับทำให้ปรากฏ. เพียงแต่ปรากฏ ไม่ใช่เกิด; นี้ เช่น ปัจจัยที่ทำให้
 ให้เราทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หรืออสังขตะ. **อสังขตะ เราทำให้เกิดไม่ได้**
แต่เราทำให้แจ้ง คือให้ปรากฏแก่จิตใจได้. ฉะนั้น เราจึงมี อิทัปปัจจยตา

ที่ใช้ไปใน ๒ วิธี : เพื่อทำให้สิ่งที่เกิดได้ มันเกิดขึ้นมา, หรือว่าทำให้สิ่งที่เกิดไม่ได้ แต่ทำให้ปรากฏได้นี้ ให้มันปรากฏออกมา.

ดังนั้น ตัวกฎ อิทัปปัจจยตา จึงเป็นของตายตัว คือเป็นอสังขตะ แต่ว่าสิ่งที่มันสร้างขึ้นมาก็คือทำให้เกิดขึ้นมานั้น มันก็เป็นสังขตะ คือเปลี่ยนไปตามปัจจัย แล้วก็ต้องมีกฎเกณฑ์เฉพาะของมันเองต่างหาก คือกฎเกณฑ์ที่เป็นสังขตะ.

ทีนี้ ขอให้ดูให้ลึกถึงเถิดถึงกับว่า สังขตธรรมทั้งหลายนี้ เป็นรูปก็ดี เป็นนามก็ดี เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศ วิญญาณ อะไรก็ตามนี้ เรียกว่าสังขตะ ในความหมายที่ว่า มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย.

ในส่วนรูปธาตุ หรือรูปธรรม หรือวัตถุธาตุนี้ มันประกอบด้วยส่วนย่อยๆ อย่างที่ว่ามาแล้วเมื่อตะกี้ ว่าวัตถุธาตุอันหนึ่งมันประกอบด้วยอนุหลายอนุ อนุ นี้นับไม่ไหว; อนุหนึ่งๆ ก็ประกอบด้วยปริมาณ หลายๆ ปริมาณ; ในหนึ่งปริมาณ หรือ Atom หนึ่งนี้ ในนั้นมันก็ยังมียกของ อิทัปปัจจยตา. เพียงแต่เป็นอนุเราก็มองไม่เห็นแล้ว ยิ่งเป็นปริมาณก็ยิ่งมองไม่เห็น; ถ้าไปเรียนเรื่อง Atom เรื่องปริมาณ ตามวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน เราจะพบว่า แม้ในปริมาณหนึ่งมันก็มีตัว อิทัปปัจจยตา เป็นปรากฏการณ์ด้วย และมีตัว อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นเพียงกฎเกณฑ์ด้วย.

นี่เราไม่ได้อยู่ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ เรามองปริมาณไม่เห็น แล้วกฎของมันก็ยังมองไม่เห็น; แต่เป็นที่แน่นอนว่า มันมีกฎของ อิทัปปัจจยตา และมีความปรากฏอาการของ อิทัปปัจจยตา แม้ในปริมาณหนึ่งๆ; แล้วมันก็เป็นอันว่าเล็กน้อย : ในฝ่ายวัตถุธาตุ เอาอะไรไม่ได้ มันเป็น อิทัปปัจจยตา คือความเปลี่ยนแปลง

แปลงตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จะเรียกว่าโดยพระเจ้า โดยน้ำมือของพระเจ้า ก็ได้ แต่ต้องเป็นพระเจ้าที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือธัมมัญญิตตา, ธรรมนิยามตา ซึ่งเราจะเรียกว่าธรรมเฉยๆ ธรรมคือธรรมชาติ.

ที่นี้ ถ้าเป็นกฎที่คุ้นมาแต่เดิม คือ อิทัปปัจจยตา กฎนั้นก็เป็นกฎแน่นอนตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง; แต่ถ้ามันเป็นกฎที่นักวิทยาศาสตร์ชั้นหลังมองเห็นแล้วตั้งกฎขึ้น อย่างนั้นอย่างนี้ ส่วนนั้นส่วนนี้ เป็นกฎปลีกย่อย อย่างนั้นมันไม่แน่นอนผิดก็ได้; เพราะเขาไม่ได้รู้จริง หรือไม่รู้ทั้งหมด เพราะว่ามันอาจจะมีสิ่งใดเข้ามาแทรกแซง โดยความไม่รู้เท่าถึงการณของผู้บัญญัติกฎ อย่างนั้นมันก็เป็นกฎที่ไม่ถูกไปทั้งหมด มันยังมีผิด.

จะยกตัวอย่างเรื่องนาฬิกาอีกสักครั้งหนึ่ง ว่ามันมีความเกี่ยวข้องกับกฎทางวิทยาศาสตร์อย่างไร? แล้วมันเกี่ยวข้องกับกฎ อิทัปปัจจยตา อย่างไร? ถ้าเราเอานาฬิกาเรือนหนึ่ง มาเปิดฝาหลังดู เห็นเครื่องที่มันเดินกระตุกกระตักสัมพันธ์กันอยู่นั้น มันเดินอยู่ได้เพราะอะไร? เพราะกฎของ อิทัปปัจจยตา. มันเป็นนาฬิกาขึ้นมาได้อย่างไร? มันก็ด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; และมันก็คงปกติอยู่ได้ ก็ด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; ถ้าผิดปรกติก็ผิดกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ในส่วนที่ผิดปรกติ มันเป็น อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ทำให้ผิดปรกติ; มันก็เดินไม่ได้.

เช่น ในนาฬิกาเรือนที่มันเดินได้ตุ๊กตุ๊กๆ อยู่นี้ : ถ้ามันเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเคมี เช่น มันเป็นส่วนที่มันขึ้นมาจากส่วนประกอบส่วนใดส่วนหนึ่ง มันก็เดินไม่ได้ เรียกว่ามันผิดกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา ในทางเคมี; หรือว่ามันผิดกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา ในทางฟิสิกส์ เช่น ดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง มันหนาวจัด เย็นจัด

มันยึดมันหด มันก็เดินไม่ได้ นาฬิกาเรือนนั้น มันก็เดินไม่ได้; หรือว่ามันผิด
อิทัปปัจจยตา ทาง Mechanics เช่นว่า บางส่วนมันคงมันงอ มันอะไรนี้ มันก็เดิน
ไม่ได้; หรือว่าถ้ามันผิดกฎเกณฑ์อย่างสูงสุด คือทาง Relativity ก็ไม่สัมพันธ์
กันด้วยคิระหว่างวัตถุกับเวลา เช่นว่าโลกมันหมุนช้าลงอย่างนี้ นาฬิกาของเราที่ใช้
ไม่ได้ หรือว่าโลกมันหมุนกลับ มันหมุนถอยกลับ นาฬิกาก็เดินถอยหลังอย่างนี้.

ขอให้นึกดูให้ดีๆ เรื่องกฎเกณฑ์ปลีกย่อยอย่างนี้ มันมีอยู่ใน ๔ ประเภทนี้
มีความผิดกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา อย่างเดียวเท่านั้น ก็จะผิดกฎเกณฑ์ทั้งหมด แล้ว
นาฬิกาก็เดินไม่รอด. ที่นี้ มันจะกลับเดินได้อีก ก็แก้ไขมันให้ถูกต้องกฎเกณฑ์ของ
อิทัปปัจจยตา โดยนายช่างที่ฉลาดสามารถอะไรหมด มันก็เป็นนาฬิกาที่เดินได้อีก
กระทั่งถึงวันหนึ่งคืนหนึ่ง ถึงวาระสุดท้ายที่มันจะสูญสลายเป็นอากาศธาตุไป ไม่มี
นาฬิกาเหลืออยู่ มันก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา อีกนั่นเอง.

นี้ขอให้อูให้ตี สังเกตดูให้ดีๆ “พระเจ้า” อิทัปปัจจยตา นี้ มีอำนาจ
สักก็มากนัก; นี้ก็เรียกว่ากฎธรรมชาติ. แม้นมันก็ยังอยู่ใต้กฎของ อิทัปปัจจยตา
ทั้งโดยส่วนใหญ่ ทั้งโดยส่วนปลีกย่อย.

นี้เป็นอันว่าเราพูดกันถึงกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ทางฝ่ายวัตถุ หรือ
ฝ่ายรูปธรรม กันมาเพียงพอแล้ว กินเวลาไปมากแล้ว.

ที่นี้ ก็มาดูกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา ทางฝ่ายนามธรรม หรือทางฝ่าย
ธรรมกันบ้าง.

กฎเกณฑ์ทางธรรมหรือทางฝ่ายนามธรรมใดๆ ทั้งหลาย มีอยู่เท่าไร
ก็มากนัก มันล้วนแต่เป็นส่วนย่อย หรือเป็นลูกจ๊อก ของกฎ อิทัปปัจจยตา

อีกเหมือนกัน ; อย่างเรามีคำพูดเป็นที่เข้าใจกันคืออยู่แล้วว่า อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา ; ที่เราเรียกว่ากฎอนิจจัง, กฎทุกขัง, กฎอนัตตา, เป็น ๓ กฎ. **คำว่า ๓ กฎนี้ที่แท้คือกฎเดียวกัน คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น ;** หมายความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเปลี่ยนแปลง ; เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงทำความทุกข์ความน่าเกลียดให้เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มอง, หรือผู้ยึดถือ ; หรือว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็ยึดถือเอาเป็นทัวเป็นตนไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

ฉะนั้น กฎที่เรียกว่า อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา ก็กลายเป็นของเล่น ๆ เมื่อนำไปเทียบกับคำว่า อิทัปปัจจยตา ; คำว่า อิทัปปัจจยตา เป็นคำพูดใหญ่กว่า สูงกว่า เหนือกว่า กว้างกว่า อะไรกว่าทั้งนั้น. นี้เรียกว่ากฎทางธรรมะไม่ว่ากฎไหน มันจะอยู่ไต่ความหมายคำว่า “อิทัปปัจจยตา”.

จะดูให้แคบเข้ามาเพียงว่า : การเกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไป – เกิดขึ้น ตั้งอยู่ – ดับไป – เกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไป ของรูปธรรมกัตติ, ของนามธรรมกัตติ นี้คือตัวอาการ หรือปรากฏการณ์ของ อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา.

ตัวกฎมองไม่เห็น แต่ความปรากฏของมันมองเห็น คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป โดยอำนาจของกฎ คืออิทัปปัจจยตา ; ถ้าไปมีวเห็นแต่การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ก็หมายความว่า เห็นเพียงอาการข้างนอก ไม่เห็นลึกถึงหัวใจ คือ อิทัปปัจจยตา ฉะนั้นจึงยังไม่หมดโง่สันเขิง ยังมีบางส่วนเหลืออยู่ จะต้องมองให้เห็นถึง อิทัปปัจจยตา จึงจะเรียกว่าหมด หมดความเข้าใจผิด หรือหมดความเขลา ความหลงในเรื่องนี้.

คำที่เราเรียกเหตุ-ผล เหตุ-ผล เหตุและผลนี้ มันยังไม่หมด เราต้องรู้อีกสิ่งหนึ่ง คือความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเหตุกับผล; **ถ้าเราไปแยกเหตุกับผลออกจากกันแล้ว มันจะรู้อะไรคนเดียว** คือว่ารู้ อธิปไตยจายตา แต่นิดๆ หน่อยๆ ที่เกี่ยวกับเหตุ รู้ อธิปไตยจายตา นิดๆ หน่อยๆ ที่เกี่ยวกับผล; เราต้องรู้จักความที่มันสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล นี่จึงจะเรียกว่าเห็น อธิปไตยจายตา โดยตรง หรือเต็มรูปเต็มร่าง ของสิ่งที่เรียกว่า อธิปไตยจายตา.

ดังนั้น **อย่าดูแต่เหตุ อย่าดูแต่ผล ต้องดูความที่มันสัมพันธ์กันอยู่** ซึ่งมีลักษณะอาการเปลี่ยนแปลง หรืออะไรก็สุดแท้; เพราะว่าไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นเหตุอยู่เรื่อยไปโดยส่วนเดียวได้ มันจะต้องกลายเป็นผล หรือว่ากลายเป็นผลแล้ว มันก็ไม่ใช่เป็นผลอยู่ได้ตลอดไป มันจะกลายเป็นเหตุอีก.

ที่เห็นง่ายๆ เช่นว่า เป็นแม่ก็คลอดลูกออกมา ลูกนั้นไม่เท่าไร มันก็เป็นแม่อีก มันก็คลอดลูกออกมา แล้วไม่เท่าไรมันก็เป็นแม่อีก. นี่มันเหมือนกับว่า เมื่อมันเป็นเหตุ แล้วมันก็ดับไป มันก็เกิดผลขึ้นมา เกิดผลขึ้นมาแล้วมันทำหน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป มันกลายเป็นเหตุ เหตุมันดับไปมันมีผลขึ้นมา. นี่เรียกว่า ปัจจยาการ หรืออาการแห่งปัจจัยที่สัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล นี่คือ อธิปไตยจายตา.

นี่เป็นความหมายที่เป็นใจความสำคัญของคำว่า อธิปไตยจายตา คือความที่สัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเหตุกับผล แล้วผลกลายเป็นเหตุ เหตุกลายเป็นผล อย่างนี้ อยู่ตลอดเวลา.

ดังนั้น เรื่องเหตุเรื่องผลทั้งหมดไม่ว่าในแง่ไหนเป็น อธิปไตยจายตา ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์บ้าง ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์บ้าง แล้วแต่เราจะมองกันในด้านไหน.

เป็นเหตุ เรากล่าวว่า บังจย; เป็นผล เรากล่าวว่า ปฏิจอสุมุ-
 บันนธรรม; ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เรากล่าวว่า ปฏิจอสุมุบาท.

นี่ก็เป็นคำที่ใช้ได้ทั่วไป แม้ในเรื่องวัตถุธรรม; แต่ตามธรรมดา
 หมายถึงเรื่องในใจของคนเรา : มันมีเหตุเป็นกิเลส หรือเป็นอะไร นี่เป็น บังจย;
 แล้วมันก็เป็นผลเกิดขึ้น เป็น ปฏิจอสุมุบันนธรรม; ส่วนอาการที่มันทำให้เกิด
 ขึ้นนี้ ก็เรียกว่า บังจยการ หรือ ปฏิจอสุมุบาท.

ในคนเราคนหนึ่งเต็มไปด้วยกระแสไหลเวียนแห่งสิ่งทั้ง ๓ นี้ ตามกฎเกณฑ์
 แห่ง อิทัปปัจจยตา : เป็นบังจย แล้วก็เป็นผล, และมีอาการที่มันทำบังจย
 ให้เกิดผล มันจึงเกิดผล; แล้วแต่ละมองดูลำดับของมันกันในแง่ไหน.

ฉะนั้น ในเรื่องทั้งหมดที่เกี่ยวกับเหตุบังจยและผลของมัน และความที่
 มันเนื่องกันระหว่างเหตุกับผลนี้ คือ อิทัปปัจจยตา; เรียกว่าเป็นกฎรวมของสิ่ง
 ทั้งหมดนี้; ถ้าแยกดูทีละอย่าง มันก็เป็นกฎย่อยๆ ของสิ่งนี้; ยิ่งไปแยกให้ย่อยอีก
 มันก็เป็นกฎที่ย่อยออกไปอีก ย่อยลงไปอีก.

ที่นี้ **ดูสิ่งที่น่ากลัวที่สุดกันสักที** คือว่าความเวียนว่าย หรือวัฏสงสาร
 นี่คือสิ่งที่น่ากลัว. ถ้าไม่เห็น ถ้าไม่เข้าใจ ก็ไม่น่ากลัวอะไร แล้วบางทีจะสนุก
 เสียด้วยซ้ำ.

สิ่งที่เรียกว่า **วัฏสงสาร** นั่นก็คือ กิเลสเกิดขึ้น เป็นเหตุให้ทำกรรม
 ทำกรรมแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดผลของกรรม ผลของกรรมเกิดแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิด
 กิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งอีก แล้วทำกรรมอีก มีผลกรรมอีก เกิดกิเลสอีก ทำกรรมอีก
 มีผลกรรมอีก เวียนวนอยู่อย่างนี้; นี่คือ อิทัปปัจจยตา ที่สัมพันธ์กันอย่างน่ากลัว

และในลักษณะที่ใหญ่โต คือในลักษณะที่มีความหมายมากและน่ากลัว แล้วก็เกี่ยวข้อง กับมนุษย์อย่างยิ่ง ในเรื่องของความทุกข์และความคับทุกข์.

ถ้าเรารู้ที่ **ตัวกิเลส** มันก็เต็มไปด้วยกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ใน ตัวกิเลสนั่นเอง; ปราภฏการณของกิเลสก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ว่าเป็น ปราภฏการณ; ที่นี้ ไปอยู่ที่ตัวกรรมล้วน ๆ มันก็คือ อิทัปปัจจยตา ในลักษณะหนึ่ง ที่มันเป็นผลมาจากกิเลส; แต่ในลักษณะหนึ่ง มันจะกลายเป็นเหตุสำหรับทำให้เกิด ผลกรรม. คู่ส่วนน้อยมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ส่วนน้อย; คู่ส่วนใหญ่มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ส่วนใหญ่.

ในเรื่องของ **กรรม** : กรรมดี, กรรมชั่ว, กรรมไม่ดี ไม่ชั่ว กระทั่งว่า จะสิ้นสุดแห่งกรรมลงไปได้อย่างไร อันเป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกรรมและ เป็นความสิ้นไปแห่งกรรมนี้ เรามีหมายกำหนดกาลไว้แล้วว่า จะบรรยายในคราวหน้า ฉะนั้น วันนี้ไม่ต้องพูด; แต่ขอให้พยายามเข้าใจว่า **เมื่อมาเกี่ยวข้องกันเป็นวง ในวัฏสงสาร คือกิเลส - กรรม - และวิบาก แล้ว ไม่มีอะไรนอกจากว่า อิทัปปัจจยตา มันกำลังอาละวาดอย่างน่ากลัว.** ถ้าไม่รู้เรื่องราวของมัน มันก็จะ จิบหายหมด คือว่าจะสูญเสียความเป็นมนุษย์อะไรก็ได้.

นี้เรียกว่า **กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นั้น มันเหนือกฎเกณฑ์ธรรมะ ใดๆ หมด;** นอกนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องปลีกย่อย แยกออกไปให้เห็นเป็นส่วนหนึ่งๆ เท่านั้น. การเกิดกิเลสและเกิดทุกข์ การดับกิเลสและดับทุกข์ นี่คือ ปราภฏการณของ อิทัปปัจจยตา; คือแสดงออกมาในมุนี หรือมุนีที่ตรงกันข้าม : เกิดกิเลส ก็เกิดทุกข์แน่นอน, ไม่เกิดกิเลสแล้ว ก็ไม่เกิดทุกข์แน่นอน, ดับกิเลส ได้ คือดับทุกข์แน่นอน; จะฝ่ายเกิดหรือฝ่ายดับ ก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น ไม่มีกฎอื่น.

ที่นี้ มาดูกันในแง่ปลีกย่อย : มันกับบัญญัติเป็นกฎแห่งกรรม กฎแห่งกิเลส กฎแห่งวิบาก อะไรไปทำนองนั้น มันหยาบหยาบ แล้วก็เป็นที่ให้มองเห็น แต่ส่วนเดียว มันก็เข้าใจผิดได้; เหมือนกับภูเขาสูงหนึ่ง เราไปมองที่ส่วนหนึ่ง มันก็เข้าใจผิด ไปเหม่ว่าภูเขาสูงนั้นเป็นอย่างไร มันอย่างเดียวกับเรื่องนิทานคนตาบอดหลายคน กล่าวช้างกันคนละที่ มันก็เลียงกันตาย; แต่ถ้ารู้ถูกต้องหมด มันก็เหลือเพียงคำๆ เดียวว่า : โอ้ย! มันเป็นตัว อิทัปปัจจยตา ที่แสดงปรากฏการณ์ออกมา ตามกฎเกณฑ์ของมัน.

ที่นี้ เราจะมาดูกันถึงส่วนที่เป็นเครื่องมือค้ำทุกขกันบ้าง : โดยส่วนใหญ่ๆ เราก็จะต้องมองไปยังสิ่งที่ป็นสาระ เช่นว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ**.

ศีล สนับสนุนสมาธิ, สมาธิสนับสนุนปัญญา, ปัญญาทำให้เกิดวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ, เป็นสายไปอย่างนี้; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา แม้ว่าจะเป็นฝ่ายค้ำทุกข์.

ฝ่ายทุกข์นี้ เราพูดกันมาเสียจนชินแล้ว, ที่นี้ แม้ในฝ่ายค้ำทุกข์ มันก็ยังเป็นกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ที่ว่า **เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เมื่อสิ่งนี้ดับลง สิ่งนี้ย่อมดับลง**.

ศีล ก็ค้ำไปแห่งโทษทางกาย, **สมาธิ** ก็ค้ำไปแห่งกิเลสกลุ่มรูปมจิต, **ปัญญา** ก็ค้ำไปแห่งอนสยาสวะ, **วิมุตติ** ก็ค้ำไปแห่งความทุกข์, **วิมุตติญาณทัสสนะ** ก็ค้ำไปแห่งความโง่ทั้งหมด เป็นครั้งสุดท้าย.

เหล่านี้มันก็เป็นกฎเกณฑ์ของการเกิดขึ้นหรือดับไป อยู่นั่นเอง : เกิดขึ้นแห่ง **ศีล**, เกิดขึ้นแห่ง **สมาธิ**, เกิดขึ้นแห่ง **ปัญญา**, เกิดขึ้นแห่ง **วิมุตติ**, เกิดขึ้น

แห่ง **วิมุตติญาณทัตถะ** ; หรือว่าเกิดขึ้นแห่งความดับของโทษทางกายวาจา กิเลส
หยาบ ๆ กิเลสชั้นประณีต ; แล้วก็เกิดขึ้นแห่งความไม่มีทุกข์ เกิดขึ้นแห่งญาณ
รู้ว่าเที่ยงนี้ไม่มีความทุกข์แล้ว. นั้นแหละคือตัว อิทัปปัจจยา ชนิกที่น่ารัก ;
แต่ว่ายึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูไม่ได้ : พอไปยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกูเข้าเมื่อใด
มันกลับเป็น อิทัปปัจจยา ฝ่ายที่เป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมาทันที ก็จะมีความทุกข์ขึ้น
มาทันที.

ฉะนั้น **ทุกสิ่งตั้งแต่สิ่งที่เลวที่สุดขึ้นไปจนถึงนิพพาน เป็นสิ่งที่ยึดมั่น**
ถือมั่นว่าตัวกูไม่ได้ ถ้าเกิดยึดมั่นถือมั่น มันก็กลับตาลปัตรเป็นเรื่องของความ
ทุกข์. นี่จะเห็นว่า เกิดทุกข์ก็ดี ดับทุกข์ก็ดี มันเป็น อิทัปปัจจยา.

อยากจะให้เห็นในระบบการปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ทั้ง
๖ ชั้นคิดต่อกันว่าจะเป็น อิทัปปัจจยา อย่างไร ? แต่เวลานั้นไม่พอ ขอพูด
ง่าย ๆ ว่า :

ลมหายใจยาวก็ อิทัปปัจจยา, ลมหายใจสั้นก็ อิทัปปัจจยา ไปดูเอาเอง,
ความที่ลมหายใจปรุงแต่งกายนี้ ก็คือ อิทัปปัจจยา, การทำให้ลมหายใจปรุงแต่งกาย
น้อยลง ๆ จนสงบราบลงไป ก็ อิทัปปัจจยา ; อานาปานสติ ๔ ชั้นแรก กล่าวคือ
หมวด **กายานุปัสสนา** มันก็ อิทัปปัจจยา แบบของมันนั้น.

แล้วก็มาดูหมวด **เวทนานุปัสสนา** ว่า บิบัติ เกิดขึ้น หรือรู้สึกสุขอยู่ มันก็
อิทัปปัจจยา ของบิบัติของความสุข ; และทั้ง ๒ อย่างนี้ปรุงแต่งจิต นั้นแหละจึง
เป็นตัว อิทัปปัจจยา ละ ; บิบัติและสุข มันปรุงแต่งจิต ที่นี้ทำการกำหนัดอำนาจ
ของบิบัติและสุขเสีย ระงับจิตตสังขารอยู่ นั่นคือ อิทัปปัจจยา ฝ่ายดับ ฝ่ายนิโร
ฝ่ายลดลง ; ๔ ชั้นนี้มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยา ที่รูปร่างแปลกออกไปอีกต่างไปอีก.

ที่นี้ ไปถึงหมวดจิตตานุปัสสนา รู้ว่าจิตมีลักษณะอย่างไร ต่างๆ กัน
นั้นแหละ คือ อิทัปปัจจยตา หลายรูปหลายแบบ ของจิต; ทำจิตให้ปราโมทย์
มันก็ อิทัปปัจจยตา สดๆ ร้อนๆ; ทำจิตให้ตั้งมั่น มันก็ อิทัปปัจจยตา; ทำจิต
ให้ปล่อยให้อ่อนโยน มันก็ อิทัปปัจจยตา; เป็นเรื่องสดๆ ร้อนๆ ที่นั่นและเดี๋ยวนี้
ตามสติปัญญาของบุคคลผู้รู้ความลับของสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา; มันจึงบังคับจิต
อย่างนั้นก็ได้ บังคับจิตอย่างนี้ก็ได้ บังคับจิตอย่างโน้นก็ได้.

พอมาถึงหมวดสุดท้าย ธัมมานุปัสสนา ให้ก่อนนิจัจ เป็นอนิจจานุปัสสี
เห็นอยู่ นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ที่ถูกเห็น ถูกมองเห็น; พอมองเห็นหนักเข้า
มันก็เป็นวิราคานุปัสสี คือผู้เห็นวิราคะนั้นแหละ, ตัววิราคะ ก็ อิทัปปัจจยตา,
การมองเห็นที่เกิดขึ้นใหม่นี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ตัวที่วิราคะนั้นเสื่อมไป มันก็เป็น
อิทัปปัจจยตา; ที่นี้มาถึงนิโรธานุปัสสี-ดับลงแห่งกิเลส และความทุกข์หรือความ
ยึดมั่นถือมั่น; นี่มัน อิทัปปัจจยตา ประเภทที่น่าปรารถนา ฟังปรารถนา;
อันสุดท้ายก็เป็น ปฏิสนธิสถานุปัสสี มองเห็นอยู่ว่าเราพ้นแล้ว เราสละได้แล้ว;
นี่คือเห็นผลแห่งการปฏิบัติถูกต้องตาม อิทัปปัจจยตา; ความสลัดไถ่นั้น มันก็เป็น
อิทัปปัจจยตา.

ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา : ผลก็คือ อิทัปปัจจยตา, ผลร้าย
ก็ อิทัปปัจจยตา, การกระทำก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ผลของการกระทำก็เป็น
อิทัปปัจจยตา; นี่เรียกว่ามองกันอย่างละเอียด. ในการปฏิบัติชุดใหญ่โดยละเอียดนั้น
มันก็เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในรูปแบบที่ต่างๆ กัน; แต่รวมความ
แล้วมีคำคำเดียวว่า อิทัปปัจจยตา : เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น.

นี่พูดพอเป็นตัวอย่าง สำหรับให้นำไปคิดนึกแล้วก็รู้จักสังเกตศึกษาเอาเอง
เรื่องขันธ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ ที่ประกอบกันอยู่เป็นกันๆ นั่นนี่ ล้วนแต่

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นไปตามกฎตามเวลาตามสิ่งที่มันแวดล้อม; ฉะนั้นไม่มีอะไรตก
ในคนเราคนหนึ่ง ๆ นอกจาก อิทัปปัจจยตา.

แต่แล้วอย่าลืมว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ถูกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย : ใช้เพื่อ
สังขตะ, ใช้เพื่ออสังขตะ. ถ้าเราใช้วิชา อิทัปปัจจยตา เพื่อสิ่งที่ เป็น **สังขตะ**
มีเหตุมีปัจจัย เราอาจจะ **ทำให้มันเกิดได้ ดับได้.** แต่ถ้าไปใช้เกี่ยวข้องกับพวก
อสังขตะ เราเพียงแค่ **ทำให้มันปรากฏออกมา** เท่านั้น เราทำให้เกิดหรือดับไม่ได้
แม้จะเป็น อิทัปปัจจยตา วิชาอย่างไร มันก็ไปเล่นกับพวกอสังขตะไม่ได้ นอกจาก
เพียงทำให้ปรากฏออกมา ให้รู้แจ้งรู้จักได้. มันมีกฎแห่งการทำให้เกิดขึ้นหรือดับไป
อย่างหนึ่ง; แล้วมีกฎแห่งการทำให้ปรากฏแจ้งออกมาเท่านั้น ไม่ใช่เกิดหรือดับ
ขึ้น อีกอย่างหนึ่ง; แต่ทั้ง ๒ กฎนี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่ตีไปกว่านั้นอีกก็คือว่า **อิทัปปัจจยตา นี้ เป็นกฎของความสมดุล**
เป็นมัชฌิมาปฏิปทา. **ความสมดุลนั้นเป็นความรอด; ไม่มีความสมดุล**
จะไม่มี ความรอด. เตียวนี้เรารอดอยู่ได้ เพราะมีความสมดุล คือว่าไม่ไปฝ่ายโน้น
ไม่ไปฝ่ายนี้ แต่มันอยู่ตรงกลาง คือว่าพอดีๆ ไม่มากไม่น้อย; ไม่ใช่ว่ามันเสียจน
มากมาย หรือว่ามันไม่มีเสียเลย; อย่างนั้นมันไม่ใช่พอดี ต้องทำถูกต้องพอดี
ทั้งเวลา ทั้งวัตถุ ทั้งอะไรต่างๆ.

อิทัปปัจจยตา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ ด้วยความมุ่งหมายว่า
เพื่อให้รู้จักมัชฌิมาปฏิปทา หรือมัชฌิมาภาวะ คือภาวะแห่งมัชฌิมา ตรงกลาง;
ให้รู้จักมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นไปทางกลาง.

เมื่อพูดอยู่ว่า อิทัปปัจจยตา ๆ นี้ แสดงว่าอยู่ตรงกลาง ไม่ไปข้างไหนหมด
ไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จะว่าไปข้างโน้นก็ได้ ไปข้างนี้ก็ได้ แต่มันไม่ไป.

สำหรับการพูดจาโดยเฉพาะ ไม่ให้พูดว่านั่นนี่ อย่างนั้นอย่างนี้ สุดโต่งฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ ให้พูดอยู่ตรงกลางว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น ;** จะดีก็ตาม ชั่วก็ตาม สุขทุกข์ก็ตาม ; ฉะนั้นขอให้เข้าใจ อิทัปปัจจยตา ในแง่ที่มีคุณค่าสูงสุด คือทำให้เกิดปรากฏความเป็นมัชฌิมาปฏิปทา เช่น กายนี้ต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, วาจาต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, สติปัญญา ก็ต้องมีมัชฌิมาปฏิปทา, จึงมีความสงบสุขอยู่ได้ ; แต่คนไม่ค่อยมอง แล้วก็มักจะเรียกเสียว่า “ทำให้ถูก ๆ” ก็แล้วกัน. ที่พูดว่า “ทำให้ถูก” นั้นก็ถูกแล้ว คือมันเป็นการคบทุกข์ได้ ; แต่ว่ายังไม่ใช่ว่าพูดที่ฉลาด.

คำพูดที่ฉลาดนั้นก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ไม่ใช่คำว่าถูกหรือไม่ถูก แต่ใช้คำว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะรู้จัก อิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้อง ; ฉะนั้น กฎเกณฑ์ของความสมดุลย์มัชฌิมาปฏิปทานี้ คือยอดของกฎเกณฑ์ทั้งหลาย. ดังนั้น จึงได้กล่าวโดยห้วนข้ออย่างในวินัยว่า **กฎเหนือกฎทั้งหลาย กฎที่ประเสริฐกว่ากฎทั้งหลาย กฎที่เป็นยอดแห่งกฎทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยประการทั้งปวง.**

ที่ว่ายอก หรือเหนือ หรืออะไร แห่งกฎเกณฑ์ทั้งหลาย เพราะว่ามันเป็นไปเพื่อดับทุกข์โดยประการทั้งปวง. **อย่าไปเข้าใจว่า ใครเป็นผู้บัญญัติความสมดุลย์ความเป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น อย่าไปเข้าใจว่าใครบัญญัติ มัชฌิมาปฏิปทา ;** พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วจึงทรงเอามาเปิดเผย ฉะนั้น ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้านั้น ไม่มีอะไรนอก คุณล้าย ๆ กับว่าไม่ต้องพูดถึงก็ได้ : พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิด สิ่งนี้คงเป็นอย่างนั้น.

นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ไม่ใช่เราว่า ไม่ใช่เราไม่นับถือพระพุทธเจ้า ; พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า **தாகตจะเกิดหรือதாகตจะไม่เกิด สิ่งนี้เป็นอย่างนี้เอง มีอยู่อย่างนี้ ;** **พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็ไม่กระทบกระเทือนอะไร**

กับกฎอิทัปปัจจยตา : นอกจากคำว่า ถ้าพระพุทธรเจ้าเกิด กฎมนกถูกเปิดเผย;
ถ้าพระพุทธรเจ้าไม่เกิด กฎมนกไม่ถูกเปิดเผย ; แต่ว่าตัวกฎเองไม่รู้ไม่ชี้ มันเด็ด
ขาดตายตัวอยู่ในตัวของมันเอง ไม่เกี่ยวกับพระพุทธรเจ้า.

พระพุทธรเจ้าเสียอีก จะต้องเกิดขึ้นหรือล่องลับไปโดยกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา
ตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้า ก็เป็นอิทัปปัจจยตา.
พุทธรเจ้าอย่างนี้คล้าย ๆ กับจิ้งจอกพระพุทธรเจ้า; แต่พระพุทธรเจ้าทำนกัดสัตว์อย่างนั้น;
การปรินิพพานไปแห่งพระพุทธรเจ้า ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. โดยกฎเกณฑ์ของ
อิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดพระพุทธรเจ้าขึ้นมา เป็นปรากฏการณ์ของ อิทัปปัจจยตา
ในส่วนนี้; เพราะเหตุนี้พระพุทธรเจ้าทำนกัดสัตว์ว่า **ฉันจะเกิดหรือฉันจะไม่เกิด**
สิ่งนั้นมันเป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว.

ทีนี้ **ทำไมพระพุทธรเจ้าต้องเกิด ?** เอ้า, ลองคิดดูบ้างซี! ทำไม
พระพุทธรเจ้าต้องเกิด ? มันก็เพราะกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา อีกนั่นเอง มันทนอยู่ไม่ได้.
เมื่อความรู้ของมนุษย์ มันขึ้นไปสูงขึ้น ๆ ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา
พระพุทธรเจ้าก็เสด็จอุบัติ “โผล่” ขึ้นมาในโลกของมนุษย์. นี่ทำไมจึงต้องเกิดพระพุทธรเจ้า
ก็เพราะว่าความเจริญขึ้นตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ ทำให้เกิดพระพุทธรเจ้า
ขึ้นมาในโลก.

ความเกิดขึ้นของพระพุทธรเจ้า หรือความสิ้นไปของพระพุทธรเจ้า ก็เป็น
สังขตะ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เป็นไปตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา เว้นเสียแต่ว่า
เราจะใช้คำพูดอย่างอื่นว่า นั่นไม่ใช่พระพุทธรเจ้า ที่มันเกิดได้กับได้นั้น. จะเอาตัว
ธรรมชาตินั้นเสียเองว่าเป็น พระพุทธรเจ้า; นั่นแหละจะน่าดู. เพราะว่า พระ-
พุทธรเจ้าตรัสว่า **“ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”**
นี่ก็อย่างหนึ่งแล้ว.

ที่นี้ สุตฺตในมัชฌิมา นิกาย ยังมีคำว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุปปาท” ปฏิจสุมุปปาทในที่นี้ หมายถึงกฎของ อิทัปปัจจยตา โดยตรง การเห็นกฎ อิทัปปัจจยตา นี้ ก็คือการเห็น พระพุทธเจ้า ฉะนั้น พระพุทธเจ้าก็คือกฎของ อิทัปปัจจยตา ในความหมายนี้; ผู้ใดเห็นธรรมนี้ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรมที่เป็นองค์พระพุทธเจ้า คือ “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุปปาท”.

ถ้าอย่างนี้ คำว่า “พระพุทธเจ้า” ไม่ได้หมายถึงบุคคล แต่หมายถึงธรรม คือตัว อิทัปปัจจยตา เสียเอง เสนาหัวก้าวหน้า : ไป ๆ มา ๆ อิทัปปัจจยตา เป็น พระพุทธเจ้าเสียเอง; หมายความว่า สติปัญญาหรือญาณทัสสนะ อะไรก็ตาม ที่เห็น อิทัปปัจจยตา นี้คือเห็นพระพุทธเจ้า. เพราะฉะนั้น เราทุกคน จงพยายาม ที่จะเห็นพระพุทธเจ้า ในลักษณะอย่างนี้กันดีกว่า คือในลักษณะที่เห็น อิทัปปัจจยตา นั้นแหละ คือเห็นพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ ยากจะพูดแถมอีกหน่อยหนึ่งว่า สำหรับพระพุทธเจ้ามีอย่างนี้; แต่สำหรับพระเจ้าหรือพระเป็นเจ้า มันมีอย่างไร; นี้เพื่อกันความเข้าใจผิด. พระเป็นเจ้าในศาสนาอื่น เขามีกันอย่างอื่น ไม่ใช่พระเจ้า อิทัปปัจจยตา; แต่ถ้าว่า เขามีพระเจ้าชนิด อิทัปปัจจยตา มันก็มีได้ ในเมื่อเขาจะถือเอาแต่ ความหมาย ของ คำว่า “พระเจ้า”; คือพวกที่ถือพระเจ้าทั้งหลาย อย่าถือเอาพระเจ้าเป็นคน, ขอให้ถือ พระเจ้าที่เป็นอะไรก็ได้ไม่รู้.

ก็มีเรื่องของศาสนาอื่น ๆ ที่เขาเขียนไว้ถูกต้องนั้น เราจะเขียนไว้ในลักษณะ ที่แสดงว่า พระเจ้าเป็นอะไรก็ได้ไม่รู้ คือเป็นคนก็ไม่ใช่ เป็นผีก็ไม่ใช่ เป็นอะไร

ก็ไม่ใช่ทั้งนั้น แต่เป็น “พระเจ้า” เพราะมันไม่มีค่าจะพูด; ถ้าพูดอย่างนี้ มันก็ค่อยๆ ไกลเข้ามายัง อิทัปปัจจยตา : โดยถามว่าพระเจ้าทำอะไร? **พระเจ้ายกสร้าง พระเจ้ายกควบคุม พระเจ้ายกทำลายล้าง** พระเจ้าก็อยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง พระเจ้าคอยลงโทษคนทำชั่ว ให้รางวัลคนทำดี อย่างนี้. ถ้าพูดมาอย่างนี้ ก็ยิ่งมีมายัง อิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา ในพุทธศาสนา ก็กลายเป็น “พระเจ้า” ของคนพวกนั้นไป.

หรือว่า **ถ้าในพุทธศาสนาเรา** **อยากจะมีพระเจ้ายกขึ้นบ้างก็** **อิทัปปัจจยตา นั้นเอง;** กฎเกณฑ์ที่สูงสุด ที่เฉียบขาด ที่เด็ดขาด ที่ตายตัว ราวกับเป็นพระเจ้า แต่เราเรียกสั้นๆ ว่า ธรรม หรือธรรมชาตฺ หรือธรรมลิตฺ หรือธรรมนียม หรือตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา เราเรียกเสียอย่างนี้.

สรุปความแล้ว ทั้งหมดนั้นเรียกว่า “ธรรม” เฉยๆ. แต่ถ้าจะเอาใจความจำกัดให้ชัดออกไปสักหน่อยก็ว่า อิทัปปัจจยตา; เป็นความหมายของคำว่าธรรมนั้น. สิ่งที่เราเรียกว่าพระเจ้านั้น ไม่ต้องเป็นไปตามกฎอะไรหมด เพราะพระเจ้าเป็นตัวกฎเสียเอง คือ อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้น พระเจ้าไม่ต้องเป็นไปตามกฎอะไร พระเจ้าตั้งอยู่ได้เอง โดยตัวเอง นั่นแหละคือ**ตัวกฎที่เป็นอสังขตะ** มันจึงเป็น**กฎเหนือกฎทั้งหลายเป็นพระเจ้าเหนือพระเจ้าอย่างอื่น.**

นี่คือ อิทัปปัจจยตา ตัวใหญ่ ทัวสากลจักรวาล ยิ่งกว่าสากลจักรวาล คือว่า มันมีอีกหลายร้อยหลายพันจักรวาล ก็ทัวทุกจักรวาล; อิทัปปัจจยตา ตัวนี้ใหญ่เท่าสากลจักรวาล คือทั้งหมด; จักรวาลทุกๆ ชนิด ที่ทำให้อะไรมันผิดแผกแตกต่างกันไปได้ แต่ว่ามันมาจากต้นตออันเดียวกัน.

ปัญหาที่ถามว่า **ทำไม? เพราะเหตุไร? เหตุไรจึงเป็นอย่างนั้น?** **ทุกปัญหาตอบได้ด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา** คือเพราะ อิทัปปัจจยตา, โดย

อิทัปปัจจยตา, หรือเมื่อเกิด อิทัปปัจจยตา : อะไรๆที่แปลกประหลาดในโลกนี้ ล้วนแต่มาจาก อิทัปปัจจยตา.

ถามว่า **สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้มีกี่จำพวก ?** พุทธอย่างเด็กๆก็ได้ : ก็มี สัตว์ที่ไม่มีเท้า แล้วก็มีสัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า สัตว์ที่มีเท้ามากนับไม่ได้. นี่มันต่างกันมาก สัตว์หนึ่งไม่มีเท้า สัตว์หนึ่งมีเท้า ๒ เท้า ๔ เท้า สัตว์หนึ่งมีเท้าจนนับไม่ไหว; มันก็เหมือนกันหมด ตรงที่ว่าเป็นปรากฏการณ์ของ อิทัปปัจจยตา ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. หรือว่ามันจะเป็น *สัตว์ขลาปุระ-เกิดในน้ำ, อัมพะชะ-เกิดในฟองไข่, สังเสทชะ-เกิดในความหมักหมม, โอปปาติกะ-เกิดผุดขึ้นมา;* นึกคล้ายกับว่ามันต่างกันเหลือเกิน ที่แท้มันก็เป็นอันเดียวกัน กลอดออกมาจาก อิทัปปัจจยตา, หรือว่ากำลังมีอาการแห่ง อิทัปปัจจยตา, มีปรากฏการณ์แห่ง อิทัปปัจจยตา, อยู่ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น.

ฉะนั้น อย่าดูสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นให้มันต่างกันนักซี่ สัตว์ไม่มีเท้า กับสัตว์มีเท้ามันก็ยังเหมือนกัน สัตว์เกิดในน้ำ ในครรภ์ ในฟอง หรือผุดขึ้น มันก็ยังเหมือนกัน ดังนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องมาพูดว่า เป็นแจก เป็นแซก เป็นไทย เป็นฝรั่ง หรือว่าเป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย เป็นอะไรๆ นี่มันยิ่งน่าหัววามากขึ้น.

๕๔+ ข้อปัญหาที่ตอบได้ด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา คำเดียว ไม่ว่าเขาจะถามมาอย่างไร ?

สรุปความว่า โอ๊ย! เลิกโง่ เลิกอวดดีกันเสียที อย่าโง่ อย่าอวดดี อย่าทำเล่นกับ อิทัปปัจจยตา; ที่แล้มาทำเล่นกับอิทัปปัจจยตา คือไม่เอาใจใส่ หรือว่าไม่เอาใจใส่ให้มากพอ ให้มันคุ้มกับความสำคัญของ อิทัปปัจจยตา อย่างนี้ ก็เรียกว่าทำเล่นเหมือนกัน เพราะไม่รู้; เพราะไม่รู้แล้วก็อวดดี แล้วเมื่อไรจะพบ,

กันกับ อิทัปป์จายตา ที่จะดับทุกข์เล่า? มันจะพบแต่ อิทัปป์จายตา ที่จับกดลงไปในความทุกข์ ให้มีความทุกข์มากขึ้น.

พุทธบริษัท^๕ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เราปฏิบัติอยู่อย่างนั้นว่า พุทธบริษัท^๕ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; แล้วมันรู้, ตื่น, เบิกบาน, จริงหรือเปล่า? เมื่อยังไม่รู้ อิทัปป์จายตา มันรู้ไปไม่ได้ เบิกบานไม่ได้ ตื่นไม่ได้ มันยังโง่ แล้วอวดดี; ขอให้ถือที่ฟังจาก อิทัปป์จายตา ใช้ อิทัปป์จายตา ให้ถูกต้อง ให้เป็นที่ฟัง; ให้เราเป็นผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบาน ได้; อย่างอื่นไม่ได้. ถ้าทำผิดกฎเกณฑ์ของ อิทัปป์จายตา แล้ว ไม่มีอันไหนจะมาช่วยได้ จึงต้องถือเอาเป็นหลักเป็นที่ฟัง.

ฉะนั้น จึงได้ข้ออ้าง ว่าขอให้ทุกคนพยายามอย่างยิ่งที่สุดความสามารถของตนๆ ที่จะให้สิ่งที่เรียกว่า อิทัปป์จายตา^๕ นี้ คุ้นเคยกันกับเรา คุ้นทางกาย คุ้นทางปาก คุ้นทางใจ : ทางกายก็ปฏิบัติถูกต้องอยู่ ตามกฎเกณฑ์นี้, ทางปากก็พูดถูกต้องอยู่ ด้วยกฎเกณฑ์นี้, ทางใจก็รู้แจ่มแจ้งอยู่ ด้วยกฎเกณฑ์นี้; อย่างนั้นเรียกว่าเป็นผู้คุ้นเคยกับ อิทัปป์จายตา ในชีวิตประจำวันทุกวัน. นี่ขอให้รู้จัก อิทัปป์จายตา อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ โดยกฎเกณฑ์อันใหญ่ คือ อิทัปป์จายตาทั้งหมดทั้งสิ้น; ให้อิทัปป์จายตา^๕ ให้รู้แล้วก็จะไม่ถูกหลอกลวง โดย อิทัปป์จายตา ตัวน้อยๆ.

ถ้าเรารู้จัก อิทัปป์จายตา แท้จริง โดยสมบูรณ์ ซึ่งมีอยู่ตัวเดียวเท่านั้น แล้วเราก็จะไม่ถูกลวง โดย อิทัปป์จายตา ตัวน้อยๆ ที่มีนัยแยกแขนงออกไป เพื่อเหตุการณ์อันหนึ่ง หรือเพื่อส่วนหนึ่งส่วนน้อย. เราไปหลงอย่างนั้น เช่นเคยวันกำลังหลงเรื่องความเจริญทางวัตถุ ทางเนื้อหนัง ทางสนุกสนานเฮร็ดอ้อย มันเป็น อิทัปป์จายตา เหมือนกัน แต่เป็น อิทัปป์จายตา ที่จะพาไปหาความทุกข์ คือเป็นฝ่ายสมุทัยาร ที่จะให้เกิดทุกข์ นี่เรียกว่ารู้ผิดเดียว.

ต้องรู้หมดว่า ทุกข์เกิดอย่างไร? ดับทุกข์อย่างไร? ฝ่ายนิโรธวาร
เป็นอย่างไร? แล้วรู้จนกระทั่งว่ายึดถือไม่ได้. สมุทยวาร นิโรธวาร อะไ
ยึดถือไม่ได้; ถ้ายึดถือจะเกิด อิทัปปัจจยตา ใหม่ อีกแบบหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิด
ความทุกข์.

ฉะนั้น ขอให้ความตั้งใจ เป็นที่หวังได้ยิ่งๆ ขึ้นไป คือว่าเราจะไม่ถูก
หลอกลวงด้วยกฎของ อิทัปปัจจยตา เพราะมีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา โดยถูกต้อง
และครบถ้วน.

สรุปแล้วมีเพียงอันเดียวว่า เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น;
แต่ว่ามีอรรถอันลึกซึ้ง เร้นลับ มากมายหลายแขนง ช่วยกันเอาไปคิดพิจารณาดู ให้ดี
วันนั้นก็พอสมควรแก่เวลา.

ขอยุติการบรรยายให้พระสงฆ์สวดธัมมปาฬังสนกาท่อไป.